

Alkalmi írás a szocializmus állásáról

2002 OKTÓBER 1.

Az írás a "szocializmus állásáról" szóló szubjektív és alkalmi reflexiók szinte naplószerű füzére, 2001-2002 társadalmi-politikai eseményei – mindenekelőtt a választási kampány és eredményhirdetés, illetve az új koalíciós kormány első időszakának történései – kapcsán. *“S mi várjuk, hogy mikor lesz látható reszketésű benniünk az első csillag”*

(József Attila: Alkalmi vers a szocializmus állásáról /Ignotusnak/ – 1934)

József Attila varázsos hangulatú, sejtelmes “vitakölteménye” – amelynek értelmezésére gazdag szakirodalom is idézhető – a rendszerváltozás utáni, közel másfél évtizedben ritkán idézett lírai remek. Hogy egyáltalán József Attila miként él ihlető és értelmező örökségként a szívekben (túl a tudományos és a posztmodern költészettörténeti recepción), vagyis hogy lírája elevenen lüktet-e az olvasókban: önálló olvasás-, illetve irodalomszociológiai tanulmányokban fejthető csak ki. Mindezen túl József Attila egyes szállóigévé lett sorainak mindig is volt s van politico-pszichológiai aurája, atmoszferikus hívószó-szerepe is. Az elmúlt évtized félelmetes és sokaknál gerincroppantó történelmi kihívásai idején talán leginkább a *Két hexameter* vált “népszerűvé”, sőt emblematikussá: “Mért legyek én tisztességes? Kiterítenek úgysis! / Mért ne legyek tisztességes! Kiterítenek úgysis.” Ehhez képest az *Alkalmi vers a szocializmus állásáról* alig-alig “szólalt meg”, leginkább csak szemérmes vagy önérzetes baloldali körökben, fórumokon. S ha már, akkor is főleg a költemény fájdalmas rezignációjú szép 4. verse:

*“Ha beomlanak a bányát
vázazó oszlopok,
a kincset azért a tárnák
őrzik és az lobog.
És mindig újra nyitnák
a bányászok az aknát,
amíg szívük dobog.”*

Az alábbi írást nem az *Eszméletben* megszokott tudományos igényességű és nyelvezetű elméleti-politikai tanulmánynak szánom, hanem a “szocializmus állásáról” szóló *szubjektív és alkalmi reflexiók szinte naplószerű* füzérének. Ha vélhetőleg a nyilvánosság felé tolatódó önkifejezési kényszer okán is, de talán nem teljesen érdektelenül privát és méltatlanul efemer textusként. Ami a naplószerűséget illeti: olyan reflexiók láncolatát öntöttem nyilvános formába, amelyek 2001–2002 társadalmi-politikai eseményei – mindenekelőtt a baloldal megannyi nemzetközi, nyugat-európai veresége, a hazai választási kampány és eredményhirdetés, illetve az új koalíciós kormány első időszakának történései – kapcsán eredetileg többnyire valóban naplóformában kerültek rögzítésre. A naplójegyzetek

esetemben általában persze magánérdekűek és olykor “önterápiás” funkciójúak. “Értelmiségi” reflexiók és kételyek a mindennapok kis és nagy ügyeihez kapcsolódva; könyv- és folyóiratcikk-ismertetések, színházi- és filmélmények, politikai és szakmai rendezvények belső visszhangjai; a felforrósodott politikai légkörből fakadó kisülések és absztrakciók, keserőségek és remények, fogadkozások és dühök egyaránt találhatók bennük. A személyes műfaj természete szerint tehát nem is tartozna mindez a publikumra. Ami ebből talán közérdekű lehet az *Eszmélet* hasábjain, az az a tény, hogy miként számos esemény, a reflexiók zöme is – így vagy úgy – a tágan értett szocializmus, illetve a baloldal problematikája körül forgott. A “múlt századi” költő verscímének és sorainak kölcsönvétele csak a téma (s nem a jelen írás és szerzője) súlyát szándékozik megemelni.

“Mindössze” három sűrűsödési pontja van a szocializmus, a baloldaliság körül az elmúlt hónapok során a hazai szellemi életben (és így e sorok szerzőjének fejében és jegyzeteiben is) kavargó vitáknak, illetve a mögöttük zajló mozgásoknak: a *múlt*, a *jelen* és a *jövő*. Azt a széles körben jellemző *tünetcsoportot* persze nem tudom s főleg nem akarom a szellemi élet diskurzusai közé sorolni, amelyik szerint a “szocializmus” veszélyes kórokozó, népirtó ragály, netalán maga az ösbűn, jóllehet a *szitokszavak* (s főleg e beszédmód és gerjesztői) szintén történelmi, pontosabban történeti-kommunikációs és szociálpszichológiai elemzés tárgyaiul kínálkozhatnak. Intellektuálisan is komolyan veendőnek vélem azonban mindazt, ami – akár a legélesebb elutasítástól ihletve is, de – szakmai igényességgel, tudományos relevanciával, történelmi felelősségérzettel törekszik választ adni a *szocializmus*hoz kötődő politikai, esztétikai, morális, kultúrhistoriai, netalán futurologiai kérdésekre – legyen szó tragédiákról és reményekről, borzalmakról és értékfelhalmozódásokról, realitásokról és távlatokról. S amelyek egyáltalán nem választhatók el az elmúlt két évszázad és a jelen idő világrendszereinek, államainak és etnikumainak, tagolt társadalmainak elementáris dilemmáitól, miként a többi nagy történeti világkép, az immár kétezer éves kereszténység, a humanizmus és felvilágosodás, a nemzeti önelvűség, a liberalizmus és a konzervativizmus ideológiai funkcióitól sem.

(Múlt)

A szocialista eszme- és politikatörténeti tradícióhoz való viszony elmúlt évekbeli kriminalizálásáról, a tudománytalan historizálásokról éppen elég szó esett már ezeken a hasábjakon ahhoz, hogy ne nagyon kelljen ismétlésekbe bocsátkoznom. A fasizmus és a szocializmus *totalitáriánus* egyenlősítése, a “kommunizmus” differenciálatlan megítélése és kíméletlen *befekettítése*, a Terror Háza-szindróma, a sok-sok más közelmúltbeli történelemhamisítás aligha igényel itt és most emlékezetfrissítést. Az már hosszabb fejtegetést igényelne (de eltekintek tőle), hogy a múlt – s ezen belül a vélt vagy valóságos szocialista múlt – miként vált hazánkban a 2002-es választási kampány negatív “érvkészletévé”, díszletévé vagy rágalomáriájává. Még izgalmasabb lenne megvizsgálni: miként aktualizálta, sőt élezte újra az államszocializmusról s ezen belül a Kádár-korszakról folyó lappangó-nyílt diskurzust a Medgyessy Péter miniszterelnök kémelhárító múltja körül kirobbant, illetve az ún. ügynök-kérdésbe belekódolt vita.

Ennek az utóbbi eszmecsereének – némely végletes elfogult politikai hangjától függetlenül – igen is van komoly történelemszemléleti és etikai hozadéka méghozzá olyan, ami szervesen kapcsolódik az elmúlt években megjelent igényes történeti munkákhoz és esszékhez (csak egy töredékükről adhat áttekintést a cikkem végén található bibliográfia). Bár a szaktudományos történetírás nem arra való, hogy napi politikai és etikai következtetéseket vonjunk le belőle, ezek a – persze egymással is olykor vitatkozó, de igényes – munkák mégis nagy mértékben

hozzájárulnak egy, a kilencvenes években közkeletűnél hitelesebb *államszocializmus-kép* szakszerű megalapozásához. Mármost – a hiteles kutatások és viták folytatása mellett – “csak” arra lenne szükség, hogy tanulságaik (mai “gesunkenes Kulturgut”-ként) “le is szívárogiának” az oktatásba és a közvéleménybe.

Tudniillik a baloldali, a szocialista tradícióval kapcsolatban még a napi politikai indulatoktól távolabb álló kulturális és közművelődési szférára is (hogy az otromba hamisításokról most ne szóljak) – legalábbis – furcsa amnézia jellemző. Egyetlen példát említek. A budapesti Millenáris Kiállítócsarnokban 2001-ben széles közönséget vonzó, felettébb tanulságos művelődéstörténeti kiállítás nyílt meg (*Álmok álmodói. Világraszóló magyarok*). Arra itt nem térek ki, hogy miféle aktuálpolitikai propagandacélokat szolgált az egész park s hogy miféle botrányosan tisztázatlan tulajdoni, bérleti, finanszírozási és működtetési örökséget hagyott maga után ezzel kapcsolatban (is) a leváltott kormányzat. A kiállítás szemlélete, látványa, hangvétele ugyanis – mindenek ellenére – szakmailag méltó az elemzésre, született is jó néhány. Ám még az igényes kiállítás-kritikákból is kimaradt egy “apró” tény: a modern társadalomtudományokkal és művészeti ágakkal bőségesen (ha nem is mindig arányosan) foglalkozó kiállítás éppen a század első felének világhírűvé lett *magyar társadalomtudományi progressziójáról*, az ún. második reformnemzedékről, ezen belül a szocialista világnézetüekről látszik megfeledkezni, miközben más világnézetek “kisebb formátumú” egyéniségei jócskán reprezentálva vannak. Ha nem is – mint jobboldali politikusok 1998 és 2002 közötti kirekesztő szellemiségű beszédeiben – “idegenszívűekként”, “nemzetietlenekként” megbélyegezve, de így maradt ki ebből a kiállítás reprezentálta egyetemes horizontú nemzeti örökségből Mannheim Károly és Lukács György, Jászi Oszkár és Fülep Lajos, Hauser Arnold és Kunfi Zsigmond, a Polányi-testvérpár és Szabó Ervin. Nem apologetikájukat reklamálom, csupán “létezésükért” emelek szót. Nem vállalkozom ehelyütt a mai társadalmi és nemzeti múlttudat, a történelmi közismeret mérlegelésére. Azt azonban nem hallgathatom el: az elmúlt másfél évtized “megtette a hatását”, elképesztő tudatlanság jellemzi a nemzeti és egyetemes múlt egésze, ezen belül a baloldal tekintetében is a most érettségizettek jelentős részét. Részletező kifejtés helyett illusztrálja a helyzetet inkább egy anekdotisztikus emlék: arra az egyetemi felvételi tesztkérdésre, hogy “Ki volt Marx Károly?”, 2002 nyarán többen is azt válaszolták: “a kapitalizmus feltalálója”.

Természetesen a kutatásoknak szintén sokat kell tenni annak érdekében, hogy friss és meggyőző tudásunk legyen (az új világtörténelmi rálátásból is) a *baloldali* történelmi kontinuitásokról és diszkontinuitásokról, *eszmetörténeti és kulturális örökségről*. Az ilyesmivel foglalkozó *műhelyek és publikációs fórumok* jelentős része azonban ki lett véreztetve az elmúlt években, folyamatosan azt “dokumentálva”, hogy ha a konzervatív, a nemzeti populista és a liberális tradíció létezik is, tehát kutatása több vagy kevesebb társadalmi támogatásra méltó, a baloldalé aligha. Nem mintha az államszocializmus időszakában olyan felhőtlenül szabadon lehetett volna “művelni” és értékelni a tág szocialista értékmezőt és politikai spektrumot olyannyira nem, hogy akkor is létezett egy féllégális baloldali ellenkultúra. Mára azután igen kevesen maradtak (s képződtek ki fiatalokként) olyan írástudó értelmiségiek, akik belsőleg is szenvedélyesen – jóllehet nem tudománytalanul elfogultan – vállalják hivatásuként a szocializmus-kutatást.

Mindez az egész elmúlt másfél évtizedre áll. Tartozunk az igazságnak azzal, hogy rögzítsük: 1994 és 1998 között, amikor pedig szocialista és szabaddemokrata politikusokból állt a parlamenti többség és a kormány, az uszító “kommunistázás” abbahagyását leszámítva ugyancsak nem volt ösztönzött, még kevésbé anyagi, tudomány-mecenatúrai szempontból

támogatott témakör a “*baloldali forrásvidék*” – hogy egy erdélyi szocialista írástudó, Csehi Gyula három évtizedes szép metaforáját idézzem –, vagy más szóképpel: az “*elsüllyedt irodalom*” (Pándi Pál 40 évvel ezelőtti könyvcíme nyomán). Még a baloldal mozgalmán belül sem nagyon – ez nem kis mértékben magyarázza a baloldali identitástudat és történelmi önismeret mai, meglehetősen sérülékeny állapotát is.

Ebben a közegben, mondhatni ellenszélben, különösen örvendetes, sőt tiszteletre méltó vállalkozás a *Múltunk* című folyóirat 2001. 2–3-as tematikus száma (*Tanulmányok a szocializmus történetéről*). Egy másik, akár más hangsúlyokat is érvényesítő, de szintén baloldali elkötelezettségű orgánumnaként nem teheti meg az *Eszmélet*, hogy ne reflektáljon erre az igényes és gazdag összefoglalásra. Volt némi sajtóvisszhangja, szerveződött róla érdekes műhelyvita is, s ha hinni lehet az ezen elhangzottaknak, az összeállításnak lesz folytatása. A teljesítmény, az egyes tanulmányok mérlegelése a konkrét szakkutatások és viták illetékessége, jómagam csak néhány kérdésre szeretnék – mindenekelőtt a figyelemfelhívás igényével – reflektálni.

A folyóiratszám különösen azért felvillanyozó szellemiségű, mert – szakmai megközelítésből, de a jelen idő kihívásait nem elhárítva – szinte szóba kerül minden, a szocializmus kérdéskörével kapcsolatos modell-probléma. Tehát a szűkebben vett eszme- és politikátörténeti mondanivalóba szervesülve olykor hagyományos, olykor viszont meglepően újszerű vagy/és meggyőző válaszokat olvashatunk például arról: mennyiben *tudomány* és mennyiben *ideológia*, illetve mennyiben *mozgalom* s mennyiben teleologikusan vezérelt hatalmi *rendszer* a szocializmus – történelmileg és azóta. További friss kérdés, hogy a – különböző – szocializmusok kibontakozása hogyan függ össze a *centrum* és a *periféria* viszonyával, hogy az “egy országban is győzhet” stratégiája kényszer-e, pragmatizmus-e vagy ideologikus sztálini doktrína, amely utóbbinak a nevében megannyi borzalom történt a fiatal Szovjetunióban.

Egyáltalán: a szocializmus vallásos szerkezetű hit, humanisztikus utópia, eredendően emancipációs társadalmi modell, nagyhatalmi-birodalmi doktrína vagy regionális kötöttségű modernizációs kényszerkísérlet-e? Milyen etatista, milyen “szabad társulás”-elvű gazdasági-önigazgatói és milyen civil társadalmi variációi voltak s vannak a szocializmusoknak? Tovább sorolva az ún. modell-témákat: örvendetesen szó esik a globalizáció és a szocializmus – nemcsak mai és távlati, hanem – történelmi viszonyáról is. Arra természetesen nem akart iskolásan válaszolni ez az összeállítás, hogy a különböző baloldali áramlatok és felfogások (például Marx, Engels, Kautsky, Bernstein, Lenin, Sztálin, a kínai kommunisták, az eurokommunizmus, a jóléti kapitalizmus szociáldemokráciája, a reformkommunizmus, a Lukács György nevéhez köthető “tertium datur”, az alternatív új baloldal stb.) közül kit igazolt s kit nem a történelem. Arra még kevésbé, hogy “mi lett volna ha...” Ám a régi lineáris üdvtörténetet nem újakkal váltja föl, hanem a történelem s benne *a baloldal másfél évszázados alternativitását* a maga roppant sokszínűségében, az egyetemes és nemzeti folyamatoktól elválaszthatatlan drámaiságában mutatja fel. Senkit sem iktatva ki eleve, de minden törekvésben fölmutatva a progresszív, humánus és ténylegesen emancipatív tényező, illetve a bürokratikus, etatista, diktatorikus faktor mértékét.

Természetesen az egyes tanulmányok, illetve szerzőik között vannak – akár jelentős – véleménykülönbségek, s ez további termékenyítő eszmecseréket is ígér. Magam is tudnék sorolni vitamegjegyzéseket és hiányérzeteket. Aligha szabad a teljességre törekvés igényét támasztani egyetlen folyóiratszám iránt, de magam szívesen olvastam volna (vagy olvasnék a későbbiekben) egy filozófia- és eszmetörténeti igényű elemzést – bár Bayer József bevezetője röviden kitér erre – a korai kereszténység, a humanizmus, a felvilágosodás és a szocializmus gondolatosságának, értékészletének kontinuos és diszkontinuos tendenciáiról. Arról, amit – a maga költői-publicisztikai tömörségével – József Attila 1936-os *Szerkesztői üzenete* is megpendít. Hiányolom az ausztromarxizmus – magyar vonatkozásokban különösen gazdag –

irányzatának bemutatását, miként a szocializmus kulturális tradíciójának akár csak tömör bemutatását is. Tematikai kívánságok még bőven sorjáztathatók – de ez éppen hogy “dicséri” ezt a különszámot, s további ösztönzést jelent a kutatókra és az újraértelmezésekre. Ami a történelemszemléleti sorskérdéseket illeti: kétségtelen tény, hogy az államszocializmusok mély történelmi szükségszerűségekből adódóan – mérhetetlen tragédiákat is okozva – megbuktak, kompromittálva, maguk alá temetve számos eszmét, értéket is. De – miként burkoltan vagy nyíltan, belső vagy kifelé irányuló vitában több tanulmány szerzője is vallja – erre a bukásra szerintem nem használható (főleg történettudományi és társadalomfilozófiai értelemben nem) a “zsákutca” vagy a “hibás genetikai kód” metaforája. A baloldali mozgalmak közül az új évszázad elejére a (persze korántsem monolit egységű) *szociáldemokrácia* maradt állva; jelenleg ez a világmozgalom kínál szervezett erőként némi esélyt – ha biztosítékot nem is – a globalizáció folyamatos kontrolljára és emancipációs előjelű korrekciójára. Mindez azonban aligha kérdőjelezheti meg a *kommunista mozgalom* első világháborúval bekövetkezett kiszakadásának s létének történeti “értelmét”, sőt akár – minden bűnnel együtt is – a számos társadalomban kihordott, kivajúdott szociális vívmányait.

Szakmai gondosságra és korrektségre is vall – túl a világszemléleti azonosuláson –, hogy Krausz Tamás a sztálinizmus, illetve az ún. “marxizmus–leninizmus” mint doktrína értelmezése kapcsán idézi Tőkei Ferenc kitűnő elemzéseit, értelmezéseit. Annál furcsább viszont, hogy Székely Gábor – egyébként a szövegek újraolvasásának fesztelenségétől is kreatív – Lenin-tanulmánya megfelelkezni látszik Tőkei Ferencnek a *kulturális forradalom eredeti lenini koncepcióját* rekonstruáló izgalmas (ha nem is kanonizálható) írásairól, amelyek a Székely Gábor által fölvetett friss értelmezési szempontokat is szélesebb történelmi-társadalmi összefüggésbe helyezték volna. Tudok *azonosulni* Illés Lászlónak – a szocializmus-kutatás legtekintélyesebb és legszenvedélyesebb hazai irodalmárának – hiteles szkepticizmusával, tiszteletet parancsoló morális és szociális indulatával az újkapitalizmus, a “szoláris elit”, a globalizációs újgyarmatosítás tendenciái és gögje ellen, de megannyi igazsága ellenére sem tud teljesen *meggyőzni* a mai viszonyok és távlatok, egyáltalán a mai világkapitalizmus természete, a globalizáció és távlatának elemzésében.

(Jelen)

A *Múltunk* szocializmustörténeti összeállítás s más történeti munkák igen sok értelmezési mezőt nyitnak meg a jelen idő “szocializmusai” vonatkozásában, de természetesen a tudománytalan historizálás és a díszletező – vagy ahogy Gerő András szellemesen fogalmazott: a *tradíció helyett muníciót* igénylő – aktualizálás kockázata nélkül nem támasztható velük szemben terápiás igény. Erre nincs is szükség.

“Éppen elég” lenne időszerű és alapos válaszokat adni a jelen ama izgalmas kérdésére, hogy vajon a mai világhelyzetben, a magyar valóságban, a sokszínű társadalmi mozgásformák között, az (elvileg minden emancipatórikus értékrend és társadalomkritikai mozgalom iránt fogékony) ifjú generációban s nem utolsósorban a mai kulturális kínálatban és közművelődési mechanizmusban *jelen van-e*, s ha igen, miként “a” *szocializmus*. Pontosabban annak egyik-másik értékelve, eszménye, továbbá ezekre hivatkozó pártjellegetű vagy civil szervezete. S természetesen az is roppant izgalmas jelen idejű kérdés, hogy mire véljük és miként magyarázzuk az euroatlanti politikai folyamatokat, a baloldali, szociáldemokrata pártok nyugat-, dél- és észak-európai választási vereségeit, a “jobbkarant” (igaz, Kelet-Európában mintha ellenkező tendencia lenne érzékelhető). Ahogy Nagy N. Péter fogalmaz: “vajon azért veszítenek mindenhol a szocialisták, mert nem voltak eléggé érzékelhetően baloldaliak, hogy

csak a kapitalizmus igazgatása kötötte le az erejüket, vagy fordítva: azért veszítenek sorra, mert még mindig túl baloldaliak, miközben a társadalom nem erre tart igényt.”
Mindez és a szocializmus állásáról való tépelődés csak látszólag doktrinális vagy steril kérdés, hiszen valójában mindenütt a társadalmi, kulturális, politikai folyamatok iránya, demokratizmusa, esélyegyenlőség-dimenziója, szolidaritás-faktora a tét, s ennek realizálódásához lehet csupán eszköz az, amit – így vagy úgy – szocializmusnak, baloldaliságnak nevezünk. A szocializmus ugyanis a jelenben és a jövőben sem csak vagy elsősorban “rendszer” (akár tagadva vagy a távoli jövőbe rajzolva is), hanem mindenekelőtt – plurális – mozgalom, érték szemlélet, attitűd. Sőt, reményeim szerint, egyfajta politikai kultúra is.

A jelen és jövő ilyen értelemben vett szocializmusa szintén bőséges tárgya volt e sorok írója közelmúltbeli naplójegyzeteinek, alkalmi reflexióinak. Ebben a dimenzióban persze már több a “napi politika”, illetve jobban elkülönül az, ami *távlati célnak*, ami *stratégiának* és ami *taktikának* nevezhető. Az *Eszmélet* – műfajából, de megjelenési gyakoriságából adódóan is – általában nem foglalkozik a magyar belpolitika hétköznapijaival azzal sem, amit pártpolitikának nevezünk, legföljebb bizonyos időtávlatból, mint például az ún. Bokros-csomag kapcsán. Annak a dilemmának az intellektuális földolgozása azonban nem csak napi reflexiókra tartozik, hanem mélyebben “szocializmus-ügyi” kötelezettség (tehát ezekre a hasábkra is tartozik!), hogy mi is *a hazai szocialista párti kormányidőszakok szocializmusának* a természete. (Az ellenzékiesség periódusai sem mellékesek.) Míg 1994 és 1998 között a baloldal kormányképes pártja, az MSZP – szocialista létére – kénytelen volt válságkezelő és stabilizációs célból liberális, sőt több vonatkozásban konzervatív gazdaságpolitikát is beleszőni működésébe (ennek történelmi időszerűsége sem ment azonban sok hibát!), 2002-től elvileg esély nyílhat egy már manifeszt baloldali, a szociális kiegyenlítés törekvéseit dominánsabban képviselő politikára. Ezt fejezi ki “*A jóléti rendszerváltás programja*”, valamint a kormányzás első száz napjára tervezett – s remélhetőleg megvalósuló – intézkedéscsomag is.

A mindennapi politika valamennyi lépése természetesen aligha mérlegelhető efféle ideologikus szempontokkal, s nemcsak az eszmei értéknormákat olykor kiiktató, a baloldali biztosítékokat esetenként kiverő váratlan feszültségnövekedések, a gazdasági egyensúlyi kényszerek vagy a koalíciós együttműködésben természetes kompromisszumok miatt. Az igazi dilemmát az okozza (s ezzel alkalmi olvasmányaim, például Ágh Attila, Csepeli György, Hegyi Gyula, Krausz Tamás, Kiss Viktor, Szalai Erzsébet, Tamás Gáspár Miklós, Vitányi Iván és mások cikkei, vitáirásai bőségesen foglalkoznak), hogy egyáltalán van-e ma tényleges esély *némi valódi* (nem csupán propagandisztikus) *baloldaliságot belecsempészni* – a társadalom, a gazdaság, a kultúra roppant feszültségeinek enyhítése és a világgazdasági kihívásokra való reagálás során – az “immanens” teendőkhöz?

2001 végén, 2002 elején – a nemzetet durván kettévágó, elvaduló, mediatizált populista kampányban – a végül is győztessé lett pártpolitikai és civil erők nem csak, sőt nem is elsősorban a markánsan szociáldemokrata célokért szálltak síkra, hanem mindenekelőtt a *kvázi-diktatórikus jobboldali-szélsőjobboldali veszélyt* akarták elhárítani, vagyis a rendszerváltás (korántsem maradéktalanul kielégítő) demokratikus jogállamiságának a védelmében léptek fel. Az épphogy győztesek programjában a “törvényességet helyreállító” *liberális* és a szociális szempontokat preferáló *baloldali* programelemek sajátos koktéllá voltak keverve, ami a “*nemzeti közép-kormány*” *öndefinícióban* is testet öltött. Természetesen nem tartom eleve elhibázottnak a programelemeknek ezt a keverését; nem is rosszallóan, csak tényként használom a *koktél* metaforáját. A történelemből, a XX. századi fasizmusok genéziséből tudjuk: a jogállamiságot, a szabadságjogokat fölszámoló szélsőjobboldal táptalaja többnyire a szociális helyzetében megnyomorított, társadalmi és

nemzeti sérelmi demagógiákkal és “rendteremtő”, illetve “baloldali” ígéretekkel manipulálható tömegtársadalom. Tehát a különböző tekintélyelvű hatalmak kísértése vagy uralmi ambíciói, az ős- és újfasizmusok ellen is elsősorban a *társadalmi konfliktusok valódi kezelésével* van esély eredményesen fellépni. De a két (persze csak logikailag elválasztható) programcsomag, a liberális-demokratikus és a szociális-esélyteremtő stratégia a gyakorlati érvényesítés során – különösen a jelenlegi, túlhevített nemzeti, “összmagyarsági” térben – nem lesz könnyen harmonizálható.

Térjünk azonban vissza a közelmúlt és a jelen idő “szocializmusai”-hoz. Az 1998 óta regnáló jobboldali hatalom nemcsak a “történelmiesített” hazugságokkal és a millenniumi csillogással igyekezett végletes ideológiai választássá dramatizálni 2002 áprilisát, hanem a jövőkép demagóg meghatározásával is. Orbán Viktor 2002. április 9-i (valóban “programadó”) beszéde szerint »a polgári jövő áll szemben a szocialista jövővel«. Az nem zavarta ennek a torz alternatívának a meghirdetőjét, hogy ugyanennek a mozgósításnak egy másik pontján, pár perccel később viszont egyrésről a »nagytóke és a pénztőke«, másrésről a »nemzet és a nép« közé húzzon frontvonalat. Lapozom alkalmi jegyzeteimet: sok szemlélő, elemző kimutatta s fejtegeti azóta is, hogy ezt a tüzzel játszó, a félelemre apelláló, a politikai marketing tömegkommunikációs piaci technikáját a szómágia nemzetiesített tömeghisztériájával elegyítő – s azóta sem igazán higgadó, sőt öngerjesztő módon eszkalálódó – stratégiát a *politikai, kulturális, média- és pénzhatalomhoz való görcsös ragaszkodás*, a vereségbe való bele-nem-nyugvás pánikos rettegését kompenzáló populista gög motiválja. Még ha a látszat egyfajta ifjúságbarát és ígéretős szociális érzékenységet, népszerűséget sejtet is: az antikapitalista és antiglobalizációs indulatokra való rájátszással összekapcsolt tekintélyelvű és populista “kommunistázás” tanúsága szerint egyáltalán nem szocializmus-ügyről, de nem is a hiteles polgári és nemzeti értékek védelméről van szó.

Annyi ironikusan keserű személyes reflexiót mindazonáltal megengedhetek még magamnak ebben az alkalmi műfajban: sajnós (vagy szerencsére?) nem állt fenn az az alternatíva, amelyet a hatalma vesztét érző miniszterelnök *“a polgári és a szocialista jövő” összeütközéseként* – mint a világméretű osztályharc egykori víziójának sajátos fideszes megfordítása – belekiabált a tömegbe. S főleg nem úgy, ahogy ő gondolta. Hiszen éppen ellenzéke (a választók által kormányra segített mai többség) képviselte a demokratikus – ha kell: a polgári, azaz a jogállam állampolgáraihoz méltó – jövőt, míg ő a tekintélyelvű államszocialista rendszer agitációs és propagandaüzeneteinek tapsoltató modelljét rehabilitálta s öntötte “modern”, szájbarágó, csápolható célú rockosított és mediatizált struktúrába. Ez is hozzátartozik az új évszázad kezdetének szocializmus-történetéhez.

De ez még csak a kampány. Ennél sokkal “izgalmasabb” dilemma, hogy – éppen a négyéves Fidesz-kormányzás során gyakorolt politikai módszerek és felhalmozott “eredmények”, illetve mulasztások okán – a szocialista–szabaddemokrata kormánykoalíciónak roppant összetett, korántsem “tisztán” szocialista programot kell realizálnia. Mert ha az első – bár nem feltétlenül a legfontosabb – programhelyen a szociális, a jóléti, az egészségügyi, a kulturális, a regionális egyenlőtlenségek korrekciója, megannyi “baloldali” feladat teljesítése szerepel is, legalább ilyen nyomatékosak a – ha egyáltalán létezik efféle sorrendiség – “második helyen” állók. Vagyis: a törvényesség helyreállítása, a jogállami normák rekonstrukciója, a – legalább az állami – korrupció azonnali felszámolása és a korábbiakért való felelősségre vonások kezdeményezése, a gyűlöletbeszéd kiszorítása – különösen a közszolgálati médiumokból. Nem sorolom tovább: csupa olyan teendő, ami az elemi polgári demokrácia követelményeiből fakad és a szélsőjobboldali restauráció kockázatainak csökkentését szolgálja.

Egyfajta *antifasiszta és demokratikus minimumot* képeznek, de aligha par excellence szocialista csomagot. Még hozzá egy tömeglélektanilag és a koalíciós együttműködés szempontjából egyaránt kényes helyzetben; nem véletlen, hogy “a nemzeti közép” jelszava kiegyensúlyozó, táborszélesítő aurával is szolgál. Ennek is megvan persze a történelmi

előképe, ahogy erre egy, a *Múltunk* különszámáról folytatott eszmecsereben Sziklai László utalt: szerinte mind a múlt, mind a jelen idő szocializmusa vonatkozásában az antifasizmust kellene az értelmezések tengelyébe állítani.

Még inkább dilemmatikus a helyzet a harmadikként – persze csak logikailag – elkülöníthető programpontra: *Magyarország bevitelével az Európai Unióba*, illetve a *globalizáció* “szigorúbb” intézményi keretei közé. A kihívás nagyságrendjét és kockázatait még alig érzi az ország (beleértve a baloldali közösségeket is). Az alapdilemma az, hogy bár a magyar *nemzet, hazánk* és a baloldal számára egyaránt – elemi érdek az integráció nem csak a világhatalmi és világgazdasági kényszert tudomásul vevő és “meglovagoló” eszköz – hiszen tulajdonképpen ez hordozza a felemelkedés esélyét, mind az európai gazdasági csatlakozás, mind az információs társadalmakhoz való még szorosabb kapcsolódás számos – már most látható – negatív kísérőjelenséggel, korlátozással, sőt komolyabb veszélyekkel jár. S mégis visszaut vagy kibúvó.

A globalizáció körüli izgalmas, tanulságos elméleti, politológiai vitákra ki sem térek. Nem lesz elég (sőt mit sem fog érni) csak úgy általában “harcolni” a globalizáció és a multinacionális vállalatcsoportok vagy a kulturális homogenizáció, a lebutított SMS-köznyelv és a szappanopera-művészet normateremtő volta ellen. Nem lesz elég általában képviselni a civil társadalom, a környezet, az emberi léptékű demokrácia, a megvédendő nemzeti és egyetemes humanista kultúra értékeit. Hónapról hónapra kezdeményezések, intézkedések százaival, illetve azok megakadályozásával, korrekciójával kell realizálni a “baloldali alternatívá”-t: csökkentve, visszaszorítva a negatívumokat, illetve *feltárva, kihasználva* a globalizációban rejlő pozitív szociális, kulturális lehetőségeket, a nyilvánosság erejét s nem utolsósorban a nemzetközi szolidaritást is. Mindeközben a baloldalnak folyamatosan és egyértelműen el kell háritania a romantikus antikapitalista, szélsőjobboldali, populista, nacionalista előjelű globalizáció-kritikát, tőkeellenességet is.

Van azonban egy negyedik küldetése is a baloldalnak, illetve a szocialista kormánynak: a nemzeti nyilvánosság, tudomány és művelődés *baloldali intézményeinek, civil szervezeteinek*, minőségi formáinak s nem utolsósorban önképző és fiatalokat tömörítő mozgalmainak a “felszabadítása”. A parlamenti többségnek a törvényesség keretei között lehetővé kell tennie ezt, és ideológiailag pártatlan, minőségelvű támogatásokkal segítenie is szükséges őket. A szocialista pártnak és közvetlen támogatóinak viszont – minden kreativitást, tehetséget, továbbá szellemi és anyagi erőt koncentrálna – létérdeke és történelmi kötelessége is, hogy ebben a vonatkozásban fordulatot érjen el. Nem saját klientúra kiépítéséről van szó, “csak” *legalább* ugyanazoknak a feltételeknek a biztosításáról, amelyek a többi nagy szellemi, politikai, kulturális áramlat körei és intézményei számára *máris* rendelkezésre állnak. A tét nem pusztán a szociáldemokrata politikai áramlat legitimitásának a megerősítése, a hazai baloldal európai és egyetemes horizontjának a kitágítása, illetve e horizont “repatriálása”, hanem a baloldali szellemiségnek a nemzeti közvéleménybe való “visszavétele”, a valódi, termékenyítő pluralizmus, értékverseny elősegítése. Akár a baloldali ellenkultúrák ösztönzésével.

A tágan vett mozgalmi és kulturális baloldaliság, illetve akár a folyamatos baloldali rendszerkritika eleven hálózata nem fenyegeti, nem is fenyegetheti egy mindenkori (mégoly ellentmondásokkal terhelt működő) szocialista kormány legitimitását és cselekvőképességét. Ez persze mindkét “oldalon” múlik. A baloldalon belüli, akár éles viták – okos koordináció keretei között – bizonyosan nem sodorják veszélybe a szocialisták cselekvőképes egységét és a demokratikus erők lényegi összefogását. Hogy nemcsak a fő veszéllyel, a jobboldali populista restaurációval szembeni föllépés kényszere, hanem a baloldaliság közös alapértékei is jó esélyt adnak erre, azt plasztikusan tükrözi a Magyar Szocialista Párt két – egymással gyakran élesen polemizáló – platformjának a 2002. június

29-én nyilvánosságra hozott közös állásfoglalása is (*Felhívás a magyarországi demokratikus erőkhöz*).

(Jövő)

Ez a legingoványosabb, egyúttal a legtöbb érzellemmel és a legtöbb kétellyel teli dimenziója a baloldaliak töprengéseinek s természetesen a magam alkalmi jegyzeteinek is. Például hogy egyáltalán lesz-e jövő? Hogy milyen jövőt akarhatunk? Hogy tervezhető, forgatókönyvezhető-e a holnapután egy valódi baloldal számára; hogy – miként Walter Benjaming idézve Sziklai László utalt rá – a jövőkutatás tilalma összeegyeztethető-e valamiféle messianisztikus jövőképpel? Hogy mi teszi, mi minősíti majd a baloldaliságot, a szocialista jelleget évtizedek múlva – hogy távolabbra ne is merészkedjünk? S hogy ez a “szocializmus” hit, utópia avagy morális önerősítés dolga-e?

A szocialista mozgalom, a baloldali értelmiség belső dilemmáját a jövőképpel kapcsolatban Szalai Erzsébet abban látja, hogy “a kapitalizmus megreformálását vagy meghaladását tűzi-e ki célul”. Magam úgy fogalmaznám: “pusztán” reflexív *rendszerkritikai* mozgalom marad-e a baloldal (ez sem lenne kevés!), avagy egy – ma még persze nem “megtervezhető” – új, a tőkés piacgazdaságot meghaladó *formációvá* válik; gazdasági, informatikai, kulturális és politikai szempontból egyaránt? Bár nem eleve tudománytalanok az ilyen kérdésekre feleletet adni szándékozó társadalomelméleti válaszok, projektek és gondolat kísérletek, e sorok írója elsősorban szubjektív etikai-érzelmi s nem teoretikus érvekkel tud (ha egyáltalán tud) orientálódni *ebben* a jövőben. S ahelyett, hogy állítana vagy hitvallana: elsősorban olvas, szövegeket “naplójegyzetel”, véleményeket, olvasmányélményeket ütköztet.

A *Múltunk* – már többször említett – szocializmus-összeállításában Bayer József így “válaszol” a Szalai Erzsébet által (időben persze később) tematizált kérdésre: “...mint alternatív utópia, mint a kapitalista világ ellentársadalma, a szocializmus mint rendszer megbukott. [...] De mint a kapitalizmust árnyékként követő és azt korrigálni, illetve kritikailag meghaladni akaró politikai törekvés, a szocializmus máig sem veszítette el jelentőségét. Különösen igaz ez a felerősödő globalizáció körülményei között, amely a versenykapitalizmusnak az egész földtekére való korlátlan kiterjesztését eredményezi. Ennyiben a szocializmus mint a kapitalizmus kritikája megőrizte érvényét a XXI. századra is. [...] A szocializmus mint eszmei irányzat és politikai filozófia legnagyobb érdemét ellenfelei is abban ismerik el, hogy jelentős szerepe volt a történelmi kapitalizmus megreformálásában. Mint emancipatív eszmerendszer – amely a társadalmi egyenlőség, a szabadság és szolidaritás értékeit hangsúlyozza – ezért mindaddig fenn is marad, ameddig létezik a piacgazdaság és a tőkeviszony, valamint az általa teremtett és újratermelő társadalmi egyenlőtlenségek. A modern árutermelés és piacgazdaság rendszerével radikálisan szemben álló, a kapitalizmus radikális alternatíváját jelentő konkurens társadalmi és gazdasági rendszerként a szocialista álomnak egy harmonikus társadalomról alighanem vége. A jövő társadalma valószínűleg nem lesz sem kapitalista, sem szocialista, hanem – optimista forgatókönyv szerint – valami harmadik, ami a két tendencia harcából bontakozik ki. De addig – szocializmusra szükség van.”

Más nemzetközi és hazai baloldali gondolkodók, például az e folyóirathoz kötődő Kapitány Ágnes és Gábor, Krausz Tamás, Márkus Péter, Tamás Gáspár Miklós, Tütő László “radikálisabb” és “rendszerű” szocializmus-képet vallanak vagy anticipálnak. Tőlük sok ponton különböző, de számomra szintén sok jogos meggondolást fölvető és tiszteletet

parancsoló az a “jövőtervezés”, amely Vitányi Iván – elsősorban szociológiai és kultúraelméleti ihletettséggű – “egyszemélyes” tudományos műhelyében kristályosodott ki. Vitányi felfogása annál is inkább megbecsülésre (s adott esetben kritikára) méltó, mivel jórészt neki (másképp Krausz Tamásnak és szellemi-politikai körének) köszönhető, hogy a Magyar Szocialista Pártban az erős közegellenállás ellenére – ha nem is széles mozgalmi ösztönzéssel és nyilvánossággal, de – mégis csak elkezdődött és működik valamiféle baloldali programalkotó és értékkutató tevékenység.

Nem foglalkozva a szocialista távlatokat eleve megkérdőjelező, *ab ovo* elutasító (bár nem feltétlenül szitokszószzerűen “kommunistázó” – ez már egy külön kategória) jövőképekkel, naplójegyzeteim rendjét követve egy további, érdekes, közgazdasági megközelítésű szocializmus-, sőt *kommunizmus-felfogásból* tartok érdemesnek idézni. Marosán György így ír: “A jövő kor történése több száz év távlatából visszatekintve meg fogja állapítani, hogy az emberiség történelmi jelentőségű átalakulása nagyjából a XX. század elején kezdődött és mondjuk 2300 táján fejeződött be. Míg a XIX. század egyértelműen a kapitalizmus társadalma, a XX. század már az átmeneté. Volt ennek az átalakulásnak egy zsákutcája, a kelet-európai fejlődés, amely 1917-től egészen 1990-ig tartott. Ez megpróbálta lerövidíteni a fejlődést és fejletlen alapon létrehozni az új társadalmat. Ez a kísérlet az emberiség történetében soha nem tapasztalt szenvedést hozott, és törvényszerűen bukott meg. Ám miközben a világ a millenniumon a kommunizmus bukását ünnepelte, az átalakulás egyre gyorsulva folyt tovább.

A legfejlettebb országok, régiók társadalmi ma már inkább jellemezhetők átmeneti társadalmakként, mint a klasszikus kapitalizmus társadalmaként. A kérdés nem is az, hogy honnan, inkább az, hogy hova fejlődik a társadalom, vagy fejlődik-e egyáltalán. A fejlődést sokan mint történelmietlen, igazolhatatlan megállapítást elutasítják. Mások valamiféle »poszt« jelzővel (pl.: posztindusztriális, posztmodern, posztkapitalista) írják le a jövő társadalmát. Maga a »poszt« jelző mutatja, hogy sokan érzik: valami elmúlt, de nem találják a megfelelő fogalmat arra, ami jön. Egy lehetséges válasz [...], hogy a jövő az anyagi gazdagság magas szintjére épülő, a piaci viszonyokat legfeljebb szűk szférákban elfogadó, az alkotó tevékenységet minden ember számára lehetővé tevő és szabad emberi viszonyokat teremtő kommunista társadalomé. A *Kommunista Kiáltvány* ennek a társadalomnak a mozgalom serdülőkorában született, provokatív, részleteiben tévedésekkel teli, kifejezetten arrogáns üzenete, amely azonban végső soron helyesen írja le az emberi társadalom fejlődésének alapvonalait.

[...] A Marxék által megjövendölt kommunista társadalom az emberiség reális jövőjét jelzi előre. Ez a jövő azonban az elkövetkező nemzedékek egész sora számára hosszú történelmi korszakot ölel fel. Nem lehetséges a társadalom radikális átalakulására törekedni. Kívánatos viszont kisebb és szélesebb közösségekben a szabad emberi viszonyok létrehozásáért küzdeni. Különösen fontos pedig a mindenkor fiatal nemzedék számára az alkotás és az értelmes munka ígéretét felmutatni. A kommunizmust ma felvállalóknak nem városi vagy vidéki gerillamozgalmat kell szervezniük. A szabad emberi viszonyok és az értelmes alkotás lehetőségének megteremtésén kell munkálkodniok saját szűkebb és tágabb környezetükben.”

Nem érzem magam hivatva arra, hogy bővebben reflektáljak erre a jövőképre. Mindazonáltal – csak utalok rá – a bűnös mértékű és “fölsleges” áldozatok, a törvényszerű bukás, a “koraiság” ellenére sem tartom zsákutcának a kelet-európai államszocializmusokat. Másrészt ezt az egyébként rokonszenvesen moralista jövőképet némileg “ökonomista” és “technicista” aurájúnak vélem. Önironikus rezignáltsággal jegyzem meg: “kevesebb” is beérném, eme “kommunizmus” helyett megelégednék egy hatékonyan működő, szabadságelvű és önjagató jellegű “demokratikus szocializmussal” is. Főleg, hogy Marosán jövőképéből

feltűnően hiányzik a talán legdrámaibb kihívásra adandó válasz, a harmadik világ egész problematikája, megannyi immanens és globalizációs traumájával.

(Kultúra)

A naplójegyzeteimben nyomon követni igyekezett szocialista világértelmezések sorában a Marosán Györgytől idézethez képest mintegy *“alkalmi ellenpólus”* James Petras felfogása. Legutóbbi, e hasábokon publikált – rokonszenves indulattól hevített, sok igazságot is kimondó – közelmúltbeli tanulmánya ugyanis mintha viszont a globalizáció egészét odaadná a kapitalizmusnak. Némi polemikus túlzással: mintha bármilyen plebejus töltésű föllépést, radikális indulatú zöld-mozgalmat, Amerika-ellenes szervezkedést, a multinacionális tőkeszervezetek elleni bármiféle lázadást, gerillaharcot eleve a progresszív baloldaliság glóriájával övezne. Ugyanakkor mintha a vilákapitalizmus realitásaiból kiinduló valamennyi, akár csak korrekciós igényű törekvést sommásan a marxista értelmiségiek árulásaként aposztrofálná. Bizonyosan van ilyen is, de – miként erre másokéi mellett az *Eszmélet* több írása is rámutatott – a 2001. szeptember 11-ével új korszakot nyitó nemzetközi terrorizmus közvetlen genezisére és komplex táptalajára utalva, illetve ezek (akár csak) demokratikus és baloldali megítélése tükrében aligha ilyen kerek a világ.

Egyáltalán: a szocializmust is célzó jövőképek aligha vehetők komolyan a globális viszonyokban, a vilárendszerben gondolkodó távlatok nélkül. Ideértve a mai euroatlanti jövőképeket, akár a Fukuyama-típusú teleologikusan “optimista”, akár a Huntington-féle “pesszimista”, akár a Wallerstein-típusú marxizáló forgatókönyveket, akár a Bourdieu- és a Zygmunt Bauman-féle kritikai szociológiát is. Mindezekben ugyanakkor feltűnően nagy hangsúlyt kap a tágan értett kultúra. Ha másként nem: mint a vallási átítatottságú kultúrák harca. Ezekre a “világ-dimenziójú” felfogásokra utalva még érthetőbb, hogy a szemlézett szocializmus-történeti írásokban miért keveselltem a tág horizontú *kulturális megközelítést*. Némileg ezt hiányolom a strukturált és koncepciózus hazai baloldali jövőképekkel kapcsolatban is, leszámítva talán Vitányi Ivánét.

Persze, tudom: a nagy strukturális dilemmák és globalizációs konfliktusok továbbra is elsődlegesen gazdasági, szociális természetűek, s bizonyára jó ideig ilyenek is maradnak (éhezés; járványok; környezetpusztulás; vallási és etnikai ideológiákba csomagolt regionális, életmódbeli s főleg tömeges egzisztenciális konfliktusok; tömeges migráció; terrorizmus stb.). Az ökonomista és technicista szellemű modernizációs, illetve antiglobalizációs forgatókönyvekre, *a kultúra* (jelszavaknál többet jelentő) *“ontológiai” funkcionálásának* el- és kimaradására azonban mindez aligha mentség.

Töredékes és logikai helykijelölő utalások persze vannak a (tágan értett) kultúra és a jövő viszonyára. Már a *Múltunk* különszámának szakmai vitájában szóba került ez, hadd idézzem csak Andor László felszólalását, aki szerint a szocializmus problematikájában és értékvilágában döntő szerepe van a kultúrának, gyakran – mondja – a világnézeti vagy politikai értelemben nem szocialista művészek életműve is bizonyíték rá. G. Márkus György úgy vélte: a jövőben a politika centrumában a kultúra áll majd, ezért a szocializmusnak, amely óhatatlanul szembekerül a globalizációval, elsősorban a kulturális konfliktusokra kell felkészülni. Lengyel László szerint mi magyarok globális szempontból nézve is igen figyelemre méltóan gazdagítottuk a szocializmus fogalmát. Hogy ez a – mégoly

ellentmondásos – örökség a művelődésben mit jelent, arra Földes György utalt: a szocializmus nem egyszerűen az utóbbi kétszáz esztendő eszmetörténeti tradícióinak egyike, több ennél. Sok minden ma is érvényes – érvel Földes – a szocializmus kapitalizmus-kritikájából és “pozitív” teljesítményéből, példaként említi az 1960–70-es éveknek a XX. századi magyar kulturális fejlődésben játszott kiemelkedő szerepét.

Némileg reménykeltő, hogy a nyugat-európai szociáldemokrácia programjaiban, sőt újabban talán a hazai politikai baloldal írott és “hivatalos” jövőképében is centrális szerepet kap a *tudástársadalom* fejlesztésének stratégiája, az oktatás prioritása és az informatika centrális szerepe, a kulturális esélyegyenlőség programja – illetve mindezek elementáris társadalmi funkciója. (Egyébként az is lehet tudományosan igényes politológiai kutatás és eszmecsere tárgya, hogy milyen *programalkotás* és programvita-mező jellemzi a hazai és a nemzetközi politikai műhelyeket, köztük a baloldaliakat.)

A jövőkép, a programalkotás aligha “csupán” megszállott vagy lila értelmiségiek intellektuális játéka: minden – önmagát komolyan vevő – társadalmi mozgalom kötelezettsége. Az olyanoké mindenképpen, amelyek a jövőképet, a programalkotást nem kizárólag (vagy elsősorban) az eladható politikai áruk piaci marketingje szerint intézik. A magyar baloldal szervezeteit, különösen a Magyar Szocialista Pártot viszont semmiképpen sem lehet azzal vádolni, hogy túlteng benne a programalkotó szenvedély. Az természetes, hogy az ellenzéki és a kormánypárti politizálás súlypontja egyaránt a napi és a holnapi praktikum, amelyet persze bizonyos szemléletek és értékelvek is motiválnak. A Magyar Szocialista Pártra ez idáig jellemző viszonylagos “program- és elméletellenesség” azonban történelmi gyökerű s – egyebek mellett – a rendszerváltozás utáni legitimációs effektussal és kompenzációs kényszerrel is összefügg. Mindennek ellenére az évszázadfordulóra megszületett a *Magyar Szociáldemokrata Charta* és a távlati stratégia (bár alig hivatkoznak rá), a 2002-es országgyűlési választásokhoz készített szocialista programot megalapozó szakmai vitaanyagok sorában pedig számos igényes oktatási, informatikai, kulturális koncepció is napvilágot látott.

A *Kultúra, média és esélyteremtés* című végre ilyen hangütéssel indít: “Először készül olyan baloldali választási és kormányprogram Magyarországon, amelyben a *humán infrastruktúra* – az oktatással, az egészségüggyel, a szociális ellátással, a kultúrával, az emberi tőkébe való beruházással és a tömegkommunikációs nyilvánossággal kapcsolatos közhatalmi teendők összessége – nem »alárendelt«, nem »reszort jelegű« feladatként szerepel, hanem a *jövőt megalapozó stratégia súlypontját* alkotja. Az oktatás- és kultúrpolitikai teendők nem a »maradványelv« jegyében fogalmazódnak meg, hanem a politikai program tengelyében. Mindez nem egyszerűen a kultúrpolitika »előbbre sorolását« jelenti, hanem *új felfogást* képvisel, amelyre az *információs társadalom* és hazánk sikeres európai integrációjának követelményei is ösztönöznek bennünket. A gazdasági fejlődésnek, az életminőség javításának, az emberek, a családok és közösségek jólétének emelkedését csak a *tudásalapú társadalom* létrejötte biztosíthatja.”

Ezt az intonációt egyrészt a nemzeti kultúrát és médiát torzító, kisajátító jobboldali kurzuspolitika bírálataira építő szükséges korrekciók részletes kifejtése követi, másrészt – és távlatilag ez a döntőbb – a digitális korszak globalizációs és nemzeti-társadalmi problémáiba ágyazott esélyegyenlőtlenség-csökkentő program. “Magyarország számára a modernizációs felzárkózás legfőbb feltétele felhalmozott szellemi tőkéje. A *társadalmi tudás*, a kultúra képezi egy forrásszegény országban a *legfőbb nemzeti erőforrást*. Okulva más országok látványos felemelkedéséből, illetve hanyatlásából, lépést kell tartanunk a tudásalapú társadalom új kihívásaival. A kulturális beruházásoknak és befektetéseknek közismerten a *gazdasági fejlődést serkentő, úgynevezett multiplikáló hatása* is van. Számunkra mind a felzárkózáshoz, mind pedig a globalizáció ellentmondásos hatásainak a humanizálásához egyedül ez kínál esélyt.

Az MSZP kulturális politikájában is igazodni kíván az ország előtt álló modernizációs, integrációs követelményekhez. Egyidejűleg célul tűzi ki a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentését, a leszakadó rétegek felemelését, ami a *szolidaritás* hagyományos baloldali programja. Ehhez nem elég a korábbi utolérési program, hanem mintegy »elébe menő« *stratégiát* kell választani. Meg kell akadályozni azt, hogy a modernizációs folyamat haszonélvezője egy viszonylag szűk és zárt réteg legyen, amely a társadalom további polarizálódásával csak újratermeli saját társadalmi helyzetét.”

Mindez persze egyelőre “csak” papír – s az, tudjuk, sok mindent elbír. Hogy ez a programszöveg csupán szerzőinek – köztük e sorok írójának – értelmiségi ábrándja, netalán a mindenkori pártprogramkészítés szokásos verbális önszuggesztívója, a politikai szómágia egy változata marad-e, avagy (ha egyáltalán a “helyes irányt” jelöli) már valóban ebbe az irányba mutatnak az első kormányzati kezdeményezések, azt ma, 2002 nyarán, két hónappal az új kormány hivatalba lépése után még nem lehet eldönteni. Az *alkalmi jegyzetek* szerzője mindenestre megvallja: világtörténelmi, “szocializmus-ügyi” bizalommal nem párosul felhőtlen közéleti – hogy úgy mondjam stratégiai – optimizmussal baloldaliság és művelődés intenzív összekapcsolása ügyében. De ennek a (talán csak alkalmi és időleges) szkepticizmusnak a kifejtése, illetve a “korai” kulturális és médiapolitikai döntések kritikája, a művelődési folyamatokat jellemző tények és tendenciák, az ezeket minősítő érvek és ellenérvek mérlegelése már semmiképp sem lehet ennek az írásnak az illetékessége.

A baloldali éthosztól elválaszthatatlan a régi szociáldemokrata “*trotz alledem*”, a *csakazértis moralitás*. Ez nem csupán az ellenséges közegben, a félreszorított, az elnyomott helyzetben való önérzetes megmaradás és cselekvőképesség pszichikai tartaléka, hanem a saját irányzat hegemoniája idején is előforduló – időleges vagy tartós – vereségek elviselésének az érzelmi fedezete. Mindazonáltal ebben a vonatkozásban is frissen időszerűnek tűnik fel egy régi baloldali “kultúrember”, Kunfi Zsigmond száz évvel ezelőtti pedagógiai, kultúrfilozófiai és világnézeti ars poeticája:

“A kulturális munka értékében való hit, íme a tanári hivatásnak végső posztulátuma; e hit nélkül van kenyérkereső mesterség, van hivatal, de nincsen és nem lehetséges hivatás. Minél nagyobb értéke van a tanár szemében a kultúrának, annál értékesebbnek látja szükségképpen saját hivatását, és viszont, minél nagyobb értéket tulajdonít valamely társadalom a kultúrának, annál jobban meg fogja becsülni a tanárt és munkáját; amint minden tárgy a naptól nyeri világosságát, akképpen nyeri a tanár is a hivatására jutó világosságot a kultúra középponti napjától.

A műveletlen, fejletlen, a kultúra jelentőségét fel nem fogó társadalom semmiképpen sem becsülheti meg a tanár munkáját és hivatását sem. Így az önbecsülés és a társadalom becsülése, amelyben a tanári hivatásnak része van, csak okozata annak a becsülésnek, amely a kultúra osztályrésze. Úgy hogy itt is érvényes: *tel valet, tel maitre* [amilyen a szolgál, olyan a gazda (fr.)]. Ez az elmélkedés azonban nemcsak elméleti jelentőségét mutatja a tanár hivatásának, de gyakorlati útmutatással is szolgál: a tanárnak, a saját hivatását felismerő és megbecsülő tanárnak részt kell vennie a közéletben és mindig azt a törekvést, irányt, pártot kell támogatnia, vagy ha nincs, megteremtienie, amely a kultúra értékéről a leghathatósabban tudja vagy akarja meggyőzni az emberiséget.” (*Prolegomenák a tanári hivatáshoz* – Temesvár 1904).

A baloldal felé tájékozódó 25 éves Kunfi Zsigmond dacos kiállításba rejtett vallomása a XXI. század elején természetesen aligha tekinthető napiparancsnak vagy általános követelménynek. Ám – főleg a kanti filozófiát elemző, itt nem idézett kontextusával – jóval több ez, mint alkalom diktálta szakmai elfogultság és ars poetica: mély történelmi összefüggésekbe világít be mind az írástudók felelősségét, mind a kultúra és szocializmus viszonyát illetően.

“S mi várjuk, hogy mikor lesz / látható reszketésű / bennünk az első csillag” – írta 1934-es alkalmi versében József Attila...

Budapest, 2002. augusztus 7.

Irodalomjegyzék

Az 1990-es évek hazai szocializmus-vitáinak bibliográfiai szemlészéséhez lásd: Agárdi Péter: *Kunfi Zsigmond “időszerűtlen” aktualitása*. =Eszmélet 51. sz. (2001. ősz) 172. p. Az alábbi bibliográfia csak igen tömör válogatás az új évtized hazai eszmecseréiből, illetve a fenti tanulmányhoz közvetlenül felhasznált szakmai és publicisztikai irodalomból:

Ágh Attila: *A pokoljárástól a purgatóriumig*. =Mozgó Világ 2002. 6. sz. 17–31. p.

Andor László: *Nekünk New York kell*. =Eszmélet 52. sz. (2001. tél) 138–157. p.

Bauman, Zygmunt: *Globalizáció. A társadalmi következmények*. [Bp.], Szukits Könyvkiadó, 2002.

Csehi Gyula: *A baloldali forrásvidék*. [Tanulmányok.] Kolozsvár, 1973.

Csizmadia Ervin: *Medgyessy öt éve*. =Élet és Irodalom 2002. július 19. 5. és 12. p.

Esterházy Péter: *A Bermuda-háromszög. A 21. század nyelvééről*. =Élet és Irodalom 2002. jan. 18. sz. 15., 20. p.

Földes György–Inotai András (szerk.): *A globalizáció kihívásai és Magyarország*. Bp., Napvilág Kiadó, 2002.

Gáll Ernő: *A felelősség új határai*. [Esszék.] Bp., Napvilág Kiadó, 1999.

Gerő András: *Egy polgár naplója. 1999. október vége*. =Magyar Hírlap 1999, október 30. 7. p.

Gerő András: *Séta a Múzeum-kertben*. =Magyar Hírlap 2002. június 24. 7. p.

Gombár Csaba–Hankiss Elemér–Lengyel László–Szilágyi Ákos: *A kérdéses civilizáció*. Bp., Helikon–Korridor, 2000.

[*A globalizációról*. Tematikus összeállítás.] =Magyar Tudomány 2002. 6. sz.

György Péter: *Világgraszoló magyarok – világhiállítás a mai magyaroknak*. =2000 c. folyóirat 2002. 3. sz. 70–76. p.

Gyurkó László: *A bakancsos forradalom*. Bp., Kossuth Kiadó, 2001.

Hankiss Elemér: *Proletár reneszánsz. Tanulmányok az európai civilizációról és a magyar társadalomról*. Bp., Helikon Kiadó, 1999.

Hegyí Gyula: *Tiborc és a szociáldemokrácia*. =Népszabadság 2002. április 24. 10. p.

Hegyí Gyula: *Egy gyászoló közbeszóló*. =Népszabadság 2002. július 10. 10. p.

Huszár Tibor: *Kádár János politikai életrajza 1912–1956*. Bp., Szabad Tér Kiadó – Kossuth Kiadó, 2001.

Huszár Tibor (szerk.): *Kedves, jó Kádár elvtárs. Válogatás Kádár János levelezéséből 1954–1989*. Bp., Osiris Kiadó, 2002.

- Illés László: *Üzenet Thermopüléből. Irodalom- és esztétörténeti tanulmányok a modernitásról, a szociális gondolatról és a globalizációról.* Bp., Argumentum Kiadó, 1999.
- Illés László: *A globalizáció és a szociáldemokrácia.* [Könyvismertetés egy orosz dokumentumkötetről.] Kézirat, megjelenés előtt, Bp., 2002.
- Kapitány Gábor: *Eszmélet, baloldaliság, huszonegyedik század.* =Eszmélet 50. sz. (2001. nyár) 4–29. p.
- Katona László: *A baloldaliság lehetséges újraértelmezése.* =Eszmélet 54. sz. (2002. nyár) 143–149. p.
- Kiss Viktor: *Idegen lobogó alatt. A magyar demokrácia paradigmaváltása után.* =Élet és Irodalom 2002. július 19. 13. p.
- Krausz Tamás (szerk.): *Rendszerváltás és társadalomkritika. Tanulmányok a kelet-európai átalakulás történetéből.* Bp., Napvilág Kiadó, 1998.
- Krausz Tamás (szerk.): *Gulág.* Bp., Pannonica Kiadó, 2001.
- Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2001-ről.* Bp., Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, 2002. I-II. kötet.
- Lázár A. Tibor (szerk.): *4 év tévúton.* [Tanulmányok.] Bp., "2002" Társaság, 2002.
- Lengyel László: *A minthaország.* =168 óra 2002. jan. 3. 32–33. p.
- Lengyel László: *Fortinbras-ügy.* Bp., Helikon Kiadó, 2002.
- Litván György: *Adósságtörlesztés? (A magyar szociáldemokrácia kézikönyve.)* =Magyar Tudomány 2000. 4. sz. 508–511. p.
- Marosán György: *A Kommunista Kiáltvány* [1998. nov.] In: Marosán György: *Ezredvégi tűnődések. Az új évezred új szabályai és új szereplői.* Bp., Villányi úti könyvek, 2000. 169–177. p.
- Nagy N. Péter: *Jobbkanyarban.* =Népszabadság 2002. július 27. 19. és 23. p.
- Pándi Pál: *Elsüllyedt irodalom?* [Tanulmányok.] Bp., Szépirodalmi Kiadó, 1963.
- Pető Iván: *Kunfi.* =Mozgó Világ 2002. 4. sz. 105–108. p.
- Petras, James: *Forradalmi politika – ma.* =Eszmélet 54. sz. (2002. nyár) 107–134. p.
- Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz.* I. kötet (1896–1953). Bp., 1956-os Intézet, 1996.; II. kötet (1953–1958). Bp., 1956-os Intézet, 1999.
- Rainer M. János: *Nagy Imre.* Bp., Vince Kiadó, 2002.
- Rádai Eszter: *Két Magyarország. Beszélgetés Litván György történésszel.* =Élet és Irodalom 2002. április 26. 7. p.
- Rádai Eszter: *Mi történt a lelkekben? Beszélgetés Csepeli Györggyel és Vekerdi Tamással.* =Mozgó Világ 2002. 6. sz. 3–16. p.
- Ripp Zoltán: *1956. Forradalom és szabadságharc Magyarországon.* Bp., Korona Kiadó, 2002. 07. 24.
- Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Bp., Osiris Kiadó, 20012.
- Romsics Ignác: *Demokratikus örökségünk.* =Mozgó Világ 2002. 4. sz. 47–51. p.
- Szalai Erzsébet: *Civil társadalom. Mítosz vagy valóság?* =Élet és Irodalom 2002. május 3. 10–11. p.
- Szalai Erzsébet: *Baloldal – új kihívások előtt.* =Népszabadság 2002. július 6. 21. és 25. p.
- Szalai Erzsébet: *Múlt és jövő újraelosztása.* =Magyar Hírlap 2002. július 16. 7. p.
- Szilágyi Ákos: *Két globalizáció Magyarországon. Nyomok a romokban.* =“2000” c. folyóirat 2002. 5. sz. 19–26. p. és 6 sz. 43–56. p.
- Szoboszlai György: *Trendkívüli forduló. Andor László és Szigeti Péter interjúja.* =Eszmélet 54. sz. (2002. nyár) 4–15. p.
- Tamás Gáspár Miklós: *Új kelet-európai baloldal (I.).* =Eszmélet 50. sz. (2001. nyár) 30–53. p.
- Tamás Gáspár Miklós: *Éljen május elseje?* =Népszabadság 2002. április 30. 24–25. p.
- Tamás Gáspár Miklós: *A gyászoló család.* =Népszabadság 2002. június 22. 35. p.
- Tamás Gáspár Miklós: *A helyzet.* Bp., Élet és Irodalom, 2002.

Tanulmányok a szocializmus történetéből. [Tematikus összeállítás.] =Múltunk 2001. 2–3. sz. [A tartalomról. Tanulmányok:] Bayer József: *A szocialista tradíció*; Haskó Katalin: *Utópista szocialista társadalomelméletek a XIX. század első felében*; Tütő László: *A civil társadalom szocialista formája Marx elméletében*; Hülvély István: *A szociáldemokrácia szocializmusértelmezésének változásai a radikalizmustól a modern pragmatizmusig*; Székely Gábor: *Lenin és a szocializmus*; Krausz Tamás: *A "sztálini szocializmus"*; Jordán Gyula: *A szocializmus kezdetei Kínában*; Benkes Mihály: *Szocializmus Afrikában – afrikai szocializmusok*; Juhász József: *A jugoszláv öngazgatási modell*; Harsányi Iván: *Az eurokommunista kísérlet szerepe a szocializmus sorsának alakulásában*; Pankovits József: *Az olasz kommunisták szocializmusfelfogása*; Illés László: *Lukács György nézetei a demokratizálódásról – visszatekintve a mából*; Havas Péter: *A demokratikus szocializmus értelmezése a Szocialista Internacionáléban.* [Dokumentum:] *A Szocialista Internacionálé [1999. novemberi] párizsi nyilatkozata a globalizáció kihívásairól.* [Tóth Eszter Zsófia] T. E. Zs.: *Szocializmus-vita.* [A Politikatörténeti Intézet és a Múltunk Alapítvány 2002. február 12-én a fent részletezett Múltunk-folyóiratszám kapcsán rendezett kerekasztal-beszélgetésének ismertetése. A vita résztvevői: Bayer József, Hülvély István, Sziklai László, G. Márkus György, Andor László, Lengyel László, Benkes Mihály, Földes György, Kende Péter, Krausz Tamás, Varga Lajos, Johancsik János, Székely Gábor, Bayer József.] =Múltunk 2002. 1. sz. 284–288. p. Lásd még Hovanyecz László: *Picasso és Lennon, a szocialisták. Eszmetörténeti eszmecsere a Politikatörténeti Intézetben.* =Népszabadság 2002. február 18. 8. p. Ungváry Rudolf: *Magyar szegény.* =Népszabadság 2002. június 26. 10. p.; *A szegény hiányának kultúrája.* =uott 2002. július 3. 9. p. Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében.* Bp., Osiris Kiadó, 2001. Varga Lajos (főszerk.): *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve.* Bp., Napvilág Kiadó, 1999. Vitányi Iván: *A szociáldemokrácia jövőképe. (Alapértékek.)* Bp., Napvilág Kiadó, 1997. Vitányi Iván: *Mérleg. Itt és most a szociáldemokráciáról.* Bp., Kossuth Kiadó, 2000. Vitányi Iván: *1956-ról baloldali szemmel Gyurkó László könyve ürügyén.* =Mozgó Világ 2001. 9. sz. 79–88. p.

Politikai programdokumentumok:

Magyar Szociáldemokrata Charta. Elfogadta az MSZP 1999-es kongresszusa.

Az esélyegyenlőség programja. A Magyar Szocialista Párt távlati programja. Elfogadta az MSZP 2000-es kongresszusa.

Kultúra, média és esélyteremtés. Az MSZP programjának szakmai vitaanyaga. Készítették: Bayer József, Agárdi Péter, Bíró Mária, Kiss Gábor, Schneider Márta, Szajda Szilárd, Vadász János, Varga Kálmán. 2001. november.

Otthon Magyarországból! Az Otthon Magyarországból Összefogás felhívása. Budapest, 2002. január 14.

Jóléti rendszerváltozást. A Magyar Szocialista Párt választási programja. Elfogadta az MSZP 2002. januári kongresszusa.

Felhívás a magyarországi demokratikus erőkhöz. Az MSZP Baloldali Tömörülés Platformjának, a Társulás a Szociáldemokrata Értékekért Platformnak és az MSZP Nőtagozatának közös dokumentuma. Budapest, 2002. június 29.

A tanulmány szerzőjének a témakörbe vágó újabb, illetve itt felhasznált írásai:

Agárdi Péter: *Torló-dó múlt. József Attila és kortársai.* Bp., T-TWINS Kiadó, 1995.

Agárdi Péter: *Munkásmozgalom és szocializmus az ezredvégen.* A nemzetközi munkásmozgalom történetéből 2001. évi évkönyve. Bp., Magyar Lajos Alapítvány, 2000. 5–8. p.

Agárdi Péter: *Kunfi Zsigmond "időszerűtlen" aktualitása.* =Eszmélet 51. sz. (2001. ősz) 162–172. p.

Agárdi Péter: *Kunfi Zsigmond. /Magyar Panteon/* Bp., Új Mandátum Kiadó, 2001.

Agárdi Péter: *Kultúra és média a magyar ezredfordulón.* Tanulmányok. Pécs, PTE TTK FEEFI, 2002